

UOT: 821.512.162(091)

Xatirə Quliyeva*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ İDARƏÇİLİK TƏLİMİNDƏ CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ İRSİ

Xülasə

Məqalə Azərbaycan tənqidi realizminin banisi, Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbinin yaradıcısı Cəlil Məmməd-quluzadənin ədəbi irsinə həsr edilib.

Müəllif yazısında Ümumilli Lider Heydər Əliyevin milli dövlətçilik təliminin işığında Azərbaycan maarifçiliyi və mütəfəkkir maarifçilərinin ədəbi-bədii görüşlərinə istinad edib. X.Quliyeva C.Məmmədquluzadənin ədəbiyyat tariximizdəki yerinə və ədəbi-tarixi xidmətlərinə diqqət yetirib. Bu fonda görkəmli ədibin Azərbaycançılıq ideyaları və onun milli məkurəsi önə çəkilir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Ulu öndər, Cəlil Məmmədquluzadə, dövlətçilik təlimi, milli-mənəvi irs

Giriş. Azərbaycan xalqının Ulu öndəri, tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsinin tədqiqatlarından çıxış edib deyə bilirik ki, keçmişdən – qədim əcdadlarımızdan bizə ötürülmüş mifoloji milli varlığını, etnosumuzdan müasir dövrə qədər bütün milli-mənəvi mirasımızın, o cümlədən yeni rəşadət, modern milli cəmiyyət ideyalarının yüksəliş mərhələsi - maarifçilik dövrü və təxminən 2 əsrlik böyük zaman ərzində dünya maarifçiliyindən bəhrələnməmiş Azərbaycan mütəfəkkirlərinin həyata keçirdikləri tarixi işlərin, başqa cür desək, mənəvi əsasların yada salınaraq tərəvəzlənməsi, onların milli ideologiya kimi dövlət səviyyəsində dəyərləndirilərək yaşadılması Heydər Əliyevin Milli lider olaraq ali məqsədlərindən biri olmuşdur.

Məsələn, Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Respublikanın Ali Sovetində Respublika gənclərinin nümayəndələri ilə görüşdə söylədiyi dərin, müdrik fikirlər onun milli mənəvi mirasa münasibətinin bütün məzmununu ifadə etməklə bərabər, həm də əsl mənada, yeni məzmunlu maarifçilik, yəni daha modern-müstəqil dövlət quruculuğu ideyasını işıqlandırır: "Biz 70 il marksizm-leninizm ideyalarının təsiri altında yaşamışıq. Yadıңызdadır, pioner

var idi, komsomol var idi, bu təşkilatlar çərçivəsində böyük işlər görüldü. İndi bunlardan imtina etmişik, bu isə tamamilə təbii. Hesab edirəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası marksizm-leninizm ideyasına bir daha qayıtmamalıdır. Ancaq eyni zamanda biz mənəviyyatsız, ideyasız yaşaya bilmərik. İndiki ideyamız isə milli, tarixi ənənələrimiz, millətimizin keçdiyi tarixi yol, ulu babalarımızın yaratdığı ümumbəşəri dəyərlər əsasında - Nizami Gəncəvinin, Xaqaninin, Fələkinin, Nəsirəddin Tusinin, Bəhmənyarın, Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Seyid Əzim Şirvaninin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Üzeyir Hacıbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cabbarlının, Səməd Vurğunun, Mirzə Ələkbər Mirzəqasımovun, Yusif Məmmədəliyevin, Mustafə bəy Topçubaşovun və tarix boyu bir çox digər alimlərimizin, ədəbiyyatçılarımızın, filosoflarımızın yaratdıqları mənəvi dəyərlər əsasında formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Əgər biz bu tarixi yaxşı təhlil edə bilsək, gənclərimiz onunla yaxşı tanış olsalar, adlarını çəkdiyim şəxslərin və yüzlərlə başqalarının əsərlərindən mənəviyyat dair fikirləri mənimsəsələr, həyatlarında rəhbər tutsalar, Azərbaycan xalqı düz yolla gedəcəkdir" [1].

* Fəlsəfə İnstitutu. Fəlsəfə elmləri doktoru.

İlk növbədə Heydər Əliyevin XIX əsr və XX əsrin 3 onilliyi ərzində Azərbaycanda cərəyan etmiş tərəqqi hərəkatında, maarifçilik irsimizdə diqqətimizi cəlb edən ən əsas amil bu irsin tarixi keçmişimizdən parlaq, unikal ədəbi külliyyat mahiyyəti və onun vahid ana xəttində Azərbaycançılıq missiyasıdır. Çünki Azərbaycanca maarifçiləri milli həyatımızın clə bir sahəsi, reallığı və gerçəkliyi yoxdur ki, ora vətən, xalq, milli dəvət, yeni cəmiyyət arzularına bağlı böyük azərbaycançılıq hissi ilə nəzər yetirməmiş olsunlar və qələm, söz silahları ilə oradakı nöqsan və çatışmazlıqları, bütövlükdə axsayan mədəniyyəti, sirdən çıxmaqda olan əxlaqı islah etməsinlər.

Bu baxımdan "Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin əsas ideyası Azərbaycançılıqdır" – deyən və bu milli idarəçilik strategiyasını respublikamıza rəhbərliyi dövründə daim diqqətdə saxlamış Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi idarəçilik proqramında maarifçilik irsimiz və maarifçilərimizin yeri və dəyəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Əlbəttə, dövrə görə öz sələflərindən daha sonra, gecikmiş maarifçilik mərhələsi kimi xarakterizə olunan bir dövrdə maarifçilik hərəkatı sərəfəsinə daxil olmuş görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində Azərbaycançılıq ideyası dövlətçilik prinsipləri baxımından Heydər Əliyevin xüsusilə marağına səbəb olmuşdur. Elə bütün maarifçilərdən ən çox da Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı müdrik Milli lider Heydər Əliyev tərəfindən elmi-orijinal səpkilli təhlillərlə dəyərləndirilmişdir.

Heydər Əliyevin indi misal gətirəcəyimiz fikirləri tarixi obyektivliyi və ədəbi irsdə milli dövlətçilik konsepsiyası mövzusunun qiymətləndirilməsi baxımından diqqət cəlb edir: "Milli ideologiyamız, şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə, xüsusiyyətləri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günkü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır. Bu baxımdan, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyamızın əsasidir və həmin ideologiyamızın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyi

bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyamızın formalaşmasına, yaranmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir" [2].

Yeri gəlmişkən, bir məsələni də yada salmaq istərdik. Belə ki, Heydər Əliyev doğma Naxçıvan torpağında doğulmuş Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid və M.S.Ordubadinin əsərlərini ictimai-siyasi sərəfətin, mühitin, ailənin təbii təsiri ilə hələ lap erkən yaşlardan oxuyub əxz etmiş, bu ədiblərin ədəbi irsi onu bəlkə də əvvəl təəltəşür olaraq, sonra estetik ideali, daha sonralar müstəqil düşüncədə modern cəmiyyət, sosial-siyasi sərəfətin kimi düşündürmüş, nəhayət, milli dövlət quruculuğu məqsədinin möhkəmlənməsində bir bünövrə, təkən olmuşdur.

Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi hakimiyyətində ikinci dəfə rəhbərliyə başladığı illərdə böyük maarifçi ədibin anadan olmasının 125 illiyinin keçirilməsini məqsəduyğun hesab etmiş və 1994-cü il 28 dekabr tarixində keçirilən rəsmi yubiley mərasimində öz dövrü üçün, bu gün də bizim yeni, aktual olan, elmi məzmun kəsb edən tarixi niqində Cəlil Məmmədquluzadənin təkə yazıçı, dramaturq fəaliyyətini deyil, həm də onun ictimai-siyasi xadim kimi xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir.

Heydər Əliyevin mənə və mahiyyət baxımından bütövlükdə elmi tədqiqat əsəri kimi düşündürən və böyük elmi aktuallığa malik həmin niqindən gətirdiyimiz digər bir iqtibasda ifadə olunan fikirlər də bu qənaətimizi təsdiqləyə bilər: "Cəlil Məmmədquluzadə dihası "Molla Nəsrəddin" jurnalında öz əksini tapdı. "Molla Nəsrəddin", onun vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə və jurnalın işinə cəlb olunmuş Azərbaycanın başqa mütəfəkkir adamları xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında, milli ruhunun yüksəldilməsində, milli oyanışında bö-

yük rol oynadırlar. Ona görə də biz Cəlil Məmmədquluzadəyə sadəcə bir ədəbiyyatçı kimi, yazıçı kimi, publisist kimi yox, eyni zamanda böyük ictimai xadim kimi, böyük siyasətçi kimi yanaşmalıyıq. C.Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının inkişafında, milli ruhun yüksəlməsində böyük rol oynamışdır. Bu, təkə ədəbiyyat deyil, təkə mədəniyyət deyil, bu, siyasətdə böyük xidmətdir, ictimai həyatımızda böyük xidmətdir" [2].

Məramı bilavasitə milli ideyanı – azərbaycançılıq ideyasını təcürübə təbiiq etmək olan böyük ədib, dramaturq və Ulu öndərin vurğuladığı kimi, "ictimai xadim, siyasətçi" Cəlil Məmmədquluzadənin konkret olaraq "Azərbaycan" adlanan əsəri bu baxımdan olduqca xarakterikdir.

Əsərin yazılma tarixi (maarifçi ədib bu əsərini 1917-ci ildə yazmışdır) ictimai-siyasi mötəvirlər nöqtəyi-nəzərdən sosialist inqilabi ərəfəsinə təsadüf edir. Əsərdə SSRİ-nin maddi-mənəvi ideologiyası ilə bərabər, maarifçilik hərəkatının fəlsəfi-etik əsaslarının güclü kanonları əks etdirilir. Həm də bütün maarifçilik irsində ilk dəfə olaraq bu əsərdə vətən məfhumu ən ciddi qərarları ilə qiymətləndirilir. Bundan başqa, vətən sözü termin kimi də ilk dəfə bu əsərdə mənə dolğunluğu ilə öna çəkilmişdir.

Məsələn, "Azərbaycan" məqaləsindən oxuyuruq: "Ax, unudulmuş vətən, ax, yazıq vətən! Dünyalar titrədi, aləmlər mayallaq aşdı, fəlakət bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlerini açdılar və parakəndə düşmüş qaradamları tapıb, dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular. Bəs sən haradansa, ay biçərə vətən?!" [3].

Burada maarifçi yazıcının özü ilə dialoqda şərh olunan ideya da azərbaycançılıq ideyasının vətəndaşlıq-əxlaq, məna və məna və məna yerini və əhəmiyyətini göstərir. "Dilim nə dilidir? – Azərbaycan dilidir. Yəni vətənim haradır? – Azərbaycan vətənidir. Demək, çünki dilimin adı türk-Azərbaycan dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vətənidir" [3].

Heydər Əliyev Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubileyində mütəfəkkirin bu əsərini yada salaraq, "Cəlil Məmmədquluzadənin

fəaliyyətində ən dəyərli cəhətlərdən biri də Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdiyi xidmətlərdir. Onun daim iştahı "Vətən, Vətən, Vətən! Millət, millət, millət! Dil, dil, dil!" [3] sözləri xalqımızın, millətimizin fikirlərini, arzularını ifadə edir. Ədibin ana dilinə – Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi, insanların hamısını ana dilini bilməyə davət etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır" – müdrik qənaətini bölüşürdü ki, fikrimizcə, bu, bilavasitə Heydər Əliyevin bir fərd olaraq uşaqlıq və gənclik illəri şüuruna Mirzə Cəlil ədəbi poetikasından iz salmış bir mühüm psixoloji təsir olaraq onu ömrü boyu müşayiət etmiş və Ulu öndərin milli dövlət quruculuğu siyasətinin əsas sütununa dönmüşdür.

Heydər Əliyevin Cəlil Məmmədquluzadə ədəbi irsinin təhlillərinə diqqət yönəltməyimiz bu məqamda Azərbaycançılıq ideyasının işlənməsi baxımından ədibin ikinci böyük əsəri – maarifçi ideyalar, maarifçi fəlsəfi-etik prinsiplər və ənənələri bərabər, milli ideya – azərbaycançılıq fəlsəfəsinin geniş əks olunduğu "Anamın kitabı" dramı haqqında Ulu öndər qiymətləndirməsini də nəzərdən keçirmək ləzizdir.

Məsələn, qeyd etməliyik ki, "Azərbaycan" məqaləsində olduğu kimi, "Anamın kitabı" dramında da Heydər Əliyevi bir siyasətçi – dövlət qurucusu olaraq hər şeydən əvvəl Cəlil Məmmədquluzadənin öz vətəninə, xalqına, onun gələcəyinə ümidləri, soydaşlarının "Ana dili" və "Ana-vətən" məfhumlarının daşdığı monarlarla bağlı mövqə və fikirlərinə münasibəti cəlb edir, düşündürürdü.

Məlumdur ki, "Anamın kitabı" dramında Ana obrazını vətən mənasında təsvir edən dramaturq onun oğlanları – Rusiyani təmsil edən Rüstəm boyun, İran-müsləman mədəniyyətinə bağlı olan Mirzə Məhəmmədli boyun və türkçülüyi təbliğ edən Səməd boyun simasında yetişən ziyalıların azərbaycançılığın kəsb etdiyi milli ideyanı uzaq, eyni zamanda vətən anlayışının daşdığı monarlarla, həmçinin birlik-bərabərlik ruhundan təcrid olunmuş halda yetişdiklərini tənqid edirdi.

Dramda Rüstəm bəyın anı ilə dialoqda söylədiyi fikirlər bunu yaxşı ifadə edir. "Rüstəm bəy: Ana, bax mən səni lap yaxşı başa salım. Nə qədər ki, mən bu kitablara etiqad eləyirəm (öz kitabları tərəfə alını tutur), Məhəmmədəli də bu kitablara (Mirzə Məhəmmədəlinin tərəfə alını uzadı) və Səməd də bu kitablara (Səməd Vahidə tərəf alını uzadı) etiqad eləyir, dəxi biz nə təhər ittihad edib, mehriban yola gedə bilirik?" [3, s.97].

Qardaşlardan Mirzə Məhəmmədəli də bu fikri təsdiqləyir və davam etdirir. "Mirzə Məhəmmədəli: "Bax bu evdə üç qism kitab var ki, biz üç qardaş bunlara sitayiş edirik. Əgər biz bu kitabları bir-birinin yanına qoysaq və zaiqəyə tapırsaq, baxıb görərik ki, bu üç qism kitab bir-birlərinə o qədər oxşayır, necə ki, məsələn, mən Səmədə oxşayıram, Səməd Rüstəmə oxşayır, Rüstəm bəy də mənə oxşayır" [3].

Kitab həm də məzmun mahiyyəti baxımından mədəniyyəti ifadə edir. Mədəniyyət isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maarifçilik dövrünün proqram nəzəriyyəsi, fəlsəfi-etik qayəsi, metodologiyasıdır. Deməli, qardaşlar mədəniyyət proqramına bağlıdır. Onu həyatlarının amalı hesab edirlər. Lakin onların mədəniyyətləri öz milli mədəniyyətləri deyildir. Çünki yazıcının ideali – milli mədəniyyətdir, o milli mədəniyyət ki, adı da, özü də "Ananın kitabı"ndadır və məhz "Ananın kitabı" ana xətt – bir vahid mədəniyyət yoludur. Mədəniyyətin digər adı da maarifçilikdir. Maarifçilik nəzəriyyəsinə görə isə "millilikdən kənar maarifçilik yoxdur". Deməli "Ananın kitabı", yəni Cəlil Məmməd-quluzadənin "Ananı kitabı" əsəri mahiyyət baxımından elə millilik kitabı, milli mədəniyyət kitabıdır.

"Ananın kitabı" dramında ananın qızı Gülbəhanin finalda qardaşlarının "kitablarını" çirib yandırması, hambala müraciətlə "Niyə hamı bir yerə getmir? Niyə hərə bir tərəfə gedir? ...Yəqin ki, dəli olublar... Nə səbəbə axır, hamı bir tərəfə getmir? Yox! Yox! bu pis işdi..." [3], deməsi də məhz bu ideyanı, dövrün yeni amp-luasını işıqlandırır və Cəlil Məmməd-quluzadə maarifçi estetik idealını dolğun ifadəsi kimi ucalır.

Dramda ananın oğlanları üçün atalarından qoruyub saxladığı vəsiyyəti də Cəlil Məmməd-quluzadənin yazdığı ideali – Azərbaycançılıq adlı milli ideyanın tərənnümü söyləyir. "Yer, göy, ay və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə gənə əvvəl-axır günün başına dolanırlar, çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır. Mən etiqad edirəm ki, mənim də balaların dünyada hər yanı gəzib dolan-salar, gənə əvvəl-axır anaları Zornişinin ətrafına gərək dolanalar. Çünki ay və ulduz günəşin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəy! Onun insafı və vicdanı ona müdammil-həyat əziyyət edəcəkdir, nə qədər canında nəfəs var, peşiman olacaq" [3].

Ulu öndər Heydər Əliyev Cəlil Məmməd-quluzadənin 125 illik yubiley mərasimində söylədiyi geniş və dərin məzmunlu fəlsəfi nitqində böyük Azərbaycan maarifçisinin "ana dili hadisəsinə" öz elmi-məntiqi və obyektiv qiymətini vermişdir. Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasda ifadəsini tapmış fikirləri həm də azərbaycançılıq fəlsəfəsinin tarixi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir: "Ananın kitabı" əsəri Azərbaycan üçün çox dəhşətli bir əsərdir. Çünki bizim xalqımız, respublikamız Şərqi və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğundadır. Əsrlər boyu ayı-ayrı istiqamətlərdən xalqımıza təsirlər olmuşdur. Mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafına da bu təsirlər olmuşdur. Ancaq xalqımızın dahi simaları Azərbaycan dilini daim yaşadıb, Azərbaycanın milliliyini yaşadıb, milli şüuru yaşadıb, milli məfkurəni yaşadıblar. Lakin elə zamanlar, elə dövrlər də olub ki, bəzən başqa ölkələrdə təhsil almış adamlar o ölkələrin dilini, adət-ənənəsini qəbul edərək öz dilini, öz adət-ənənəsini, milliliyini itirməyə uğramışlar. Bu gün də bu var. Bu hallarla biz yaxın keçmişdə də çox qarışalmışmış və demək olar ki, son 20-25 ildə Azərbaycan dilinin Azərbaycanda hakim olması, sadəcə, formal surətdə dövlət dili elan olunması yox, hər yerdə tətbiq edilməsi, inkişaf etməsi böyük səylərin nəticəsidir və bu, çox vaxt güclü müqavimətlərlə rastlaşmışdır" [3].

Heydər Əliyev xalqın ruhundan qidalanan bu güclü milli ideyanı, ana dili siyasətini Sovet

hakimiyyəti dövründə çalışdığı yüksək vəzifələrdə bütün səlahiyyəti və imkanı daxilində qoruyub, möhkəmləmiş, Müstəqil Respublikamızın rəhbərliyinə təmsil olunduğu ilk illərdən başlayaraq onun hüquqi və elmi sistem halına gətirilməsinə nail olmuşdur.

Cəlil Məmməd-quluzadənin dram yaradıcılığında birinci yerdə sözsüzür ki, "Ölümlər" dramı dayanır və bu unikal maarifçilik dövrü, Azərbaycanın ictimai-fəlsəfi fikir dühəsi haqqında da xalqımızın tarixi şəxsiyyəti, Milli Lider Heydər Əliyev dərin məzmunlu, elmi müdaxirə kəsb edən, hətta sovet dövrü tədqiqatçılarından xeyli irəli gedərək müasir yanaşmalarla zəngin olan yeni fikirlər söyləmişdir. Məsələn, Heydər Əliyevin həmin tarixi nitqində Cəlil Məmməd-quluzadənin "Ölümlər" dramı dünya ədəbi klassikası ilə, bütünlükdə dünya ədəbiyyatı ilə müqayisədə təhlil olunur və yüksək qiymətləndirilir:

"Ölümlər" əsəri haqqında "Mən tam casarətli deyə bilərəm ki, dünya ədəbiyyatında buna bərabər, buna bənzər ikinci əsər tapmaq mümkün deyildir. Bu əsər Cəlil Məmməd-quluzadənin həm nə qədər böyük filosof, psixoloq olduğunu göstərir, həm də onun yalnız özünəməxsus yaradıcılığını, özünəməxsus fitri istedadını əks etdirir. "Ölümlər" əsəri ölməz əsərdir. O, yazıldığı vaxt da lazım idi, o biza bu gün də lazımdır" [3].

Heydər Əliyev bu dəhşətli əsərdə əsas leytmotiv olan din məsələsinə də diqqətlə izləyir və Azərbaycan ədəbiyyatşünasları, sənətşünaslarındən irəli gedərək müasir elmi-məntiqi düşüncə ilə "Ölümlər" dramının əslində din əleyhinə yazılmış əsər olmadığını, bütün dünya maarifçiləri kimi milli tərəqqisevərlərimizin də köhnəliyi, geriliyi tənqiddə mövhumatın əvəzinə, tənqid hədəfi kimi dini hədəf seçmələrini sübut edir: "Ölümlər" əsərindən uzun müddət din əleyhinə təbliğatda istifadə edilib və çox hallarda o, din əleyhinə yazılan bir əsər kimi qəbul olunubdur. Təəssüf ki, o dövrdə bəlkə bu belə idi. Çünki bizim həyatımızda ateist torbiyəsi hökm sürürdü, din inkar olunurdu və bu əsər bəlkə də bu baxımdan, həmin istiqamətdə xidmət göstərirdi".

Bu cür fəlsəfi səpkili təhlillər Ulu öndərin özünün bir şəxsiyyət olaraq İslam dininə münasibətini dəyərləndirmək baxımından da maraqlıdır. O deyir: "Ancaq Mirzə Cəlil bu əsəri yaradarkən heç də dinə müxalif çıxmayıbdır, əksinə, bu əsərlə İslam dininin xalqımız üçün nə qədər böyük mə'nəvi dəyər olduğunu sübut etməyə çalışıbdır. Eyni zamanda o, dini təhrif edənləri, dindən istifadə edib firdaqlıqla məşğul olanları ifşa edib, tənqid atəsinə tutubdur. Biz indi öz dinimizə qayıtmışıq. Din mə'nəvi mənbələrimizdən biridir. İslam dininin, Qurani-Kərimin Azərbaycan xalqı üçün açdığı yol davam edəcəkdir və biz get-gədən dinimizə hər yerdə özünə layiq yer tutmasına imkan yaradaçağıq. Ancaq Cəlil Cəlil Məmməd-quluzadənin "Ölümlər" əsərindən bu gün də bəhrələnməliyik. Çünki bu gün də dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlər, dindən istifadə edərək xalqımızın cəhəllə uğratmağa çalışanlar az deyil. Mirzə Cəlil isə belələri ilə o vaxt mübarizə aparıbdır və "Ölümlər" əsəri ilə bizə bu vəsiyyəti edibdir. Biz də onun vəsiyyətini yerinə yetirməliyik".

Cəlil Məmməd-quluzadənin 125 illik yubileyində deyilmiş bu fikirlər bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Ulu öndər bu fikirlərinin davamında onu da vurğulayırdı ki, "Mənim fikrimcə, "Ölümlər" əsərinin ikinci mühüm cəhəti ondadır ki, orada təkcə dindən istifadə edib firdaqla məşğul olan adamlar ifşa edilmir, həm də insanların mədəniyyətinin nə qədər əhəmiyyətli olduğu açıq-şəkar göstərilir.

Təəssüf ki, mədəniyyətə çatışmazlıq, mədəniyyətə gerilik bizə bu gün də sıxır. Mədəniyyətimizdə ayı-ayrı şəxslərin, ayı-ayrı qrupların mə'nəfi hərəkətləri cəmiyyətimizi, xalqımızı incidir. Biz "Ölümlər" əsərindən dərs götürməliyik. Xatirinizdədirsə, elan olunduqdan sonra ki, şeyx Nəsrullah ölümləri dirildəcəkdir, nə qədər adam onun gəlişini böyük maraqla gözləyirdi. Biri atasını, biri qardaşını, biri arvadını diriltmək istəyirdi. Cəlil Məmməd-quluzadə o adamların mədəniyyətə nə qədər kəsb olduqlarını sübut etmək üçün kifayət ləğvəndir dilini ilə onları ifşa edir. Bu mə'nəvi şəkəstlik bizim cəmiyyətdə indi də var. İndi də qardaşına, dostuna, yoldaşına xəyanət edənlər, indi də mil-

latına, xalqına xəyanət edən adamlar var. Bunlar çoxdur, bəlkə o vaxtından daha çoxdur. Ona görə də "Ölümlər" əsərinin bu cəhəti bizim üçün çox əhəmiyyətlidir və o, böyük bir fəlsəfi əsər kimi biza bu gün də lazımdır".

Kibicə Ulu öndər Heydər Əliyevin XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın çətin bir dövərində böyük vətənpərvərlik göstərmiş maarifçi ideoloq, Azərbaycan milli şüurunun inkişafında əsl inqilabçı-maarifçi olmuş və eyni zamanda tənqidi realizm cərəyanını təmsil edən görkəmli yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə irsinə dərin fəlsəfi şərh verir, bu mənəvi mirasın müasirlik gücündən yeni cəmiyyətin inkişafı məqsədləri üçün istifadə olunması ideyasını müasirliyin şərti kimi irəli sürür.

"Mirzə Cəlilin yaradıcılığı haqqında çox danışmaq olar və mən bu gün burada çıxış edərkən qarşıma həmin məqsədi qoymamışam. Sadəcə olaraq bir neçə məqama toxunmaq istəyirəm. Onlardan biri də ədibin əsərlərində, bir də təkrar edirəm, xalqımızın milli ruhunun yüksəldilməsi, xalqımızın milli ideologiyasının yaranması, formalaşmasıdır. Bu sahədə Mirzə Cəlilin gördüyü işlər, biza bəxş etdiyi töhfələr və qoyub gəldiyi irs böyük xəzinədir, bu xidmətlər əvəzsizdir" - kimi yüksək mənəvi meyarlara böyük maarifçi ədibin zəngin irsini dəyərliyəndirən Heydər Əliyev ən əsas məsələ Azərbaycanın milli dövlət quruculuğu demokrat missiyasını önə çəkir və bununla bütün dünya maarifçiliyinin ana ideyası – yeni cəmiyyət, yeni dövlət quruculuğu məsələsinin Azərbaycan gerçəkliyində ideal olsa belə, təzahürünün milli mühitdə meydana çıxmış maarifçilikimiz, xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında öz əksini tapmış olduğunu ayəni şəkildə ifadə edir: "Cəlil Məmmədquluzadə tariximizə böyük bir demokrat kimi daxil olubdur. O öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın müstəqilliyi üçün çalışıb, xalqımızı oyatmağa çalışaraq, milli şüuru formalaşdıraraq, milli oyanışı gücləndirərək xalqı milli azadlığı uğrunda mübarizəyə dəvət edirdi, xalqımızın müstəqil olması üçün yol açırdı və bu yolu da yalnız və yalnız demokratik prinsiplər əsasında gördürdü. Təsədüfi deyil ki, onun yazılarında cümhuriyyət anlayışı bu

gün bizim quracağımız demokratik hüquqi dövlət prinsipləri ilə səsələnir" [2].

Ulu öndərin bu fikirləri də milli dövlət quruculuğu məsələlərini ehtiva edir: "Mən onu oxuyanda fikirləşdim ki, bunlar bu gündə yazılıb. Yox, bunları Cəlil Məmmədquluzadə o zaman yazıbdır ki, o vaxtlar o yazdı ki, "cümhuriyyət elə bir hökumət deyildir ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yüngücaq azadlığı, birlik azadlığı, söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik, bərabərlik və müstəqillik, gizli səsvermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır" [2].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu düşüncələri isə artıq birmənalı surətdə onun nəhəng siyasətçi baxışlarının böyük ədibin irsində məhz demokratik hüquqi dövlət quruculuğu ideya və məqsədlərinə tuşlandığını təsdiqləyir: "Biz bu gün bu prinsiplər əsasında demokratik hüquqi dövlət yaratmaq istəyirik, demokratik hüquqi cəmiyyət yaratmaq istəyirik. Cəlil Məmmədquluzadə böyük demokrat olubdur, Azərbaycanın dövlətçiliyi üçün sayılır göstəribdir. Biza böyük miras, irs qoyub gedibdir. Bunların hamısını biz yüksək qiymətləndirməliyik. Bax, bunlara görə də Cəlil Məmmədquluzadə daim bizimlədir".

Göründüyü kimi, tarixi şəxsiyyət, dünya şöhrətli Ümmümilli lider Heydər Əliyev bu tarixi nitqində Cəlil Məmmədquluzadə irsinin milli ədəbi klassikamız üçün olduğu qədər, milli dövlət quruculuğu tariximiz üçün, Azərbaycançılıq ideyasının təşəkkülü üçün də misilsiz əhəmiyyətə malik olduğunu elmi-mantıqi şəkildə və əsl siyasi xadim şəxsiyyəti ilə sübut etmişdir. Bu, bir tərəfdən də Azərbaycan elmində maarifçilik irsinə yeni bir yanaşma, daha konkret desək, Azərbaycançılıq fəlsəfəsinin araşdırma sahəsinin müəyyənliyinin əsaslandırılmasını şərtləndirir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubiley mərasimində söyləmiş olduğu fikirlər xarakterikdir: "Cəlil Məmmədquluzadənin xidmətləri yüksək qiymətləndirilib, onun adı əbədiləşdirilib. Bu gün biz onun cv-muzeyini açdıq. Mən çox təəssüf

edirəm ki, 1978-ci ildə bu barədə qəbul olunmuş qərar ancaq indi yerinə yetirildi. Doğrudur, muzeyin yaradılması üçün o vaxtlar orada yaşayan adamlara başqa yerdə mənzil vermək lazım idi. Biz bunu etdik və muzey yaranan yer, Mirzə Cəlilin yaşadığı mənzil 1981-ci ilin sonunda artıq boş idi.

On iki il vaxt tələb olunub ki, orada o muzey yaransın. Mən buna təəssüf edirəm. Amma eyni zamanda mən siza açıq deyim, özümü xəsbəxt hesab edirəm ki, Mirzə Cəlilin Ev-muzeyinin yaranması sahəsində vaxtilə qəbul etdiyim qərarın indi həyata keçirilməsində də iştirak etmək mənə nəşib oldu.

Naxçıvanda Cəlil Məmmədquluzadənin çox gözəl, dəyərli bir abidəsi qoyulubdur. Heykətlərə Mirqasım Cəlil Məmmədquluzadəyə layiq böyük bir sənət əsəri yaradıbdır. Ancaq güman edirəm ki, Cəlil Məmmədquluzadə kimi böyük bir şəxsiyyətin heykəli Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində də olmalıdır. Biz bu barədə düşünməli və qərar qəbul etməliyik".

Nəticə. Heydər Əliyevin bu nitqini etdiyi tarixdən 25 il keçir. Bu il Azərbaycan xalqının tərəqqi işində misilsiz xidmətləri olmuş milli maarifçilikimizdə biri Cəlil Məmmədquluzadənin 150 yaşı tamam olur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin milli mənəvi dəyərlərimizə verdiyi yüksək qiymət missiyasını görkəmli ədib və mütəfəkkirlərimizin, bu sırada Cəlil Məmmədquluzadə irsinə böyük diqqət və sayğı məzmununda davam etdirir. 2004-2005-

ci illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin "Əsərləri"nin 4 cildə nəşr olunması, 2006-cı ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrə başlamasının 100, 2016-cı ildə 110 illiyinin və 2009-cu ildə böyük ədibin 140, 2019-cu ildə 150 illiyinin qeyd olunması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı Sərəncamlar və bu rəsmi sənədlər istiqamətində həyata keçirilən işlər Heydər Əliyev əməlisinin yəqarılığında və Ulu öndərin arzularının reallaşdırılmasında bir daha təsdiqlənir.

Fikrimizə, hələ çox qərinələr ötümündə Azərbaycan xalqının Ulu öndəri, tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin bu müdrik düşüncələri: "Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş dahi bir insan, yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkir, xalqımızın mədəniyyətini çox zənginləşdirmiş bir şəxsiyyətdir. O, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin klassikidir. Eyni zamanda o, bizim müasirimizdir, o, bu gün də bizimlədir, bizim sıralarımızdadır. Bizimlə bərabər Azərbaycanın müstəqilliyinə sevinir və bizimlə bərabər Azərbaycan Respublikasının daim müstəqil dövlət olması uğrunda öz yaradıcılığı ilə, qoyduğu mənəvi irsə çalışmaqdadır" və bütövlükdə **Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi idarəçilik programında Cəlil Məmmədquluzadə irsinin təhlilləri** Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının tərəqqisinə arzulamış, bu məqsədlə ömrünü şəm kimi yandırmış görkəmli maarifçi Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığına verilən ən böyük dəyər kimi daim xatırlanacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında çıxışı. 15 iyun 1993-cü il. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/3857190.html>
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin böyük Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyinə həsr edilmiş yubiley gecəsində nitqi. Respublika sarayı, 28 dekabr 1994-cü il. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/130.html>
3. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri: 4 cildə, II c. (tərtib edən: İ.Həbibbəyli) Bakı, "Öndər", 2004.

**JALIL MAMMADGULUZADE'S LEGACY
IN POLITICAL MANAGEMENT TRAINING OF GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV**

Summary

The article is dedicated to the literary heritage of Jalil Mammadguluzadeh, the founder of Azerbaijan's critical realism and the Molla Nasreddin literary school. In the article, the author referred to the literary and artistic opinions of Azerbaijani enlighteners and thinkers on the basis of the National Leader Heydar Aliyev's training on national statehood. Kh.Guliyeva paid attention to the place and literary and historical services of J.Mammadguluzadeh in our literary history. In this background, the prominent writer's ideas of Azerbaijanism and his national ideology are highlighted.

Key words: Heydar Aliyev, Jalil Mammadguluzade, training on statehood, national-spiritual heritage

**НАСЛЕДИЕ ДЖАЛИЛА МАМЕДУЛУЗАДЕ В ОВЛАДЕНИИ ВЕЛИКИМ ЛИДЕРОМ
ГЕЙДАРОМ АЛИЕВЫМ НАВЫКАМИ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ**

Резюме

Статья посвящена рассмотрению литературного наследия основоположника критического реализма в Азербайджане Джалила Мамедгулузаде, создателя журнала "Молла Насреддин" как художественной школы.

Автор статьи ссылается на литературно-художественные взгляды просвещённых мыслителей Азербайджана в свете овладения общенациональным лидером Гейдаром Алиевым навыками государственного управления. Х.Гулиева обращает внимание на место и литературно-исторические заслуги Джалила Мамедгулузаде в истории нашей литературы. На этом фоне выдвигается на первый план идея азербайджанства выдающегося писателя и национальной идеологии.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, великий лидер, Джалил Мамедгулузаде, навыки государственного управления, национально-правственное наследие